

ЕВАНГЕЛІЇ.

Статя Моріса Верна.

Християнська теологія завжди дбала про те, щоб виказати походження взаємні відносини та історичну вартість чотирьох євангелій, прийятих до біблійного канону. Та тільки від коли поновились студії екзегетичні в кінці остатнього столітя, до сих питань приступлено з незалежністю, невідомою в давнійші часи, і можна було сподіватись порозуміння вчених, що бажали віднайти умови, при яких повстали євангелії. На жаль, так не стало ся: не вважаючи на глибокі праці людей з поважною ерудіцією, потрійна проблема тільки що згадана нами не може вважатись за розгадану. Отже нашим завданєм буде не так виклад здобутків, як визначене в ясній і безсторонній формі основ (методу) досліду, стілько ж трудного як і цікавого.

I. Аналіз євангелій, їх взаємні відносини.

Розкривши Новий Заповіт знаходимо чотири чималі писання названі Євангелія (що має значити виклад доброї звістки про Ісуса Христа), поставлені під іменами св. Матвія, св. Марка, св. Луки і св. Івана, апостолів або апостольських учеників. Ми почнемо аналіз сих книжок з другої книжки св. Марка. Робимо се з тої рації, що план сеї книжки найпростійший і найлекший для розбору з усіх чотирьох писань, і що більшість учених згожують ся уважати сю книжку за раніше редаговану, ніж три інші.

Євангеліє по св. Марку починаєть ся з розповіді про те, як, згідно з обіцянками пророків, прийшов чоловік на ім'я Іван, щоби приготувати новий лад. Сей чоловік чинив на березі Йордана хрещене на знак каяття і покути, і великі юрби люду збігались до него; але він тільки звіщав прихід когось більшого від него. Незабаром являєть ся на сцену і ся друга величня особа: се Ісус, родом з Назарету Галілейського. Коли він приймає хрещене, небо розкриваєть ся, святий дух спускаєть ся на него в постаті голуба і голос з гори сповіщає, що він єсть коханий син божий. Після сего Ісус іде в пустиню і витримує споксу Сатани. Коли Івана Хрестителя забрали в темницю, Ісус прийшов у Галілею і там подав добру звістку, себ то, що хутко має настати царство боже або царство Мессії. Він призиває своїх слухачів приготуватись вірою і каяттем. Не гаючись він хоче прибрати собі скількох товаришів або учеників. Отож він похочаючи понад берегами Галілейського моря, т. є. Генесаретського озера, звертаєть ся по

черзі до двох гуртів братів, перше до Сімона Петра та Андрія, потім до Якова та Івана, синів Зеведеєвих, і вони, покинувши зараз свою роботу, прилучають ся до него. В таких товаристві вступає він у місто Капернаум і в суботу здійснює річ серед синагоги, там навчає авторитетним тоном і се робить вражінє на зібраних. Там же, в самій синагозі, біснுவатий чоловік в голос обявляє, що Ісус є син божий, Мессія. і тоді Ісус дає тому доказ виганяючи біса. Слава про таке чудо не могла не розійтись широко, хоч з него тільки починав ся довгий ряд дивних уздоровлень. Вийшовши з синагоги Ісус в хаті Сімона і Андрія гоїть тещу Сімона Петра, що хорувала на пропасницю. У вечері до него приводять з ріжних сторін слабих і біснуватих, а він їх гоїть і виволоє, але наказує вигнаним злим духам не обявляти про те, що він єсть Мессія. Потім він іде показувати свою місію ратунку в ріжних місцях Галілеї, промовляючи в синагогах та виганяючи злих духів. Навіть один прокажений прийшов до него, вірячи в єго надприродню силу; він єго вгоїв справді, але не бажаючи занадто великої слави наказав єму мовчати. Тільки ж чоловік той не міг встояти перед бажанєм прославити своє надзвичайне вигоєнє і після того юрби люду починають так обступати Ісуса, що він уже мусить шукати собі за тишку. Однак через скілька днів він одважуєть ся вернутись до дому (запевне в хату Сімона та Андрія) в Капернаум; зараз же збираєть ся юрба перед оселею і їй Ісус звіщає добру звістку. Дуже тяжко було достунитись до Ісуса тим людям, що принесли до него на носі паралізованого; вони не могли дати ради, поки не пробрили стріхи і не спустили ліжка на шнурях в ту хату, де був Ісус. Тоді Ісус, зрушений таким доказом віри, перше одпускає слабому гріхи, а потім гоїть єго. Паралізований встає і несе привселюдно сам свою постіль на плечах. Знов же на закиди книжників, що двувались, як то може чоловік присвоювать собі право прощати гріхи, Іс є відповів, покликуючись на свою мессіаньську гідність. Прийшовши на беріг озера він стрічає на митниці певного Леві, сина Алфеевого і наказує єму йти за собою. Той чоловік сидів за столом в товаристві митарів і гультьїїв, отже книжники й фарисеї гудили Ісуса за те, що він водить ся з такими, але він відповів їм, що єго послано визволяти не праведників, а грішників. Так само й на доріканя, чому він не постить так твердо як ученики Івана Хрестителя та люде фарисейського ученя, він відмовляє, що женихові товариші будуть постити тоді, коли жениха вже не буде з ними. При іншій спосібности, з приводу того, що ученики єго зривали колоски в суботу, він обявляє, що син чоловічий або Мессія єсть пан над суботою. Сей раз він знову виразно вказує на свою мессіаньську гідність. Він вражає в край своїх ворогів, фарисеїв та Іродіян, себ то людей близьких до Ірода Антипи, вигоївши в суботу серед Капернаумської синагоги сухорукого чоловіка (св. Марка I, I—III, 6).

Так виложена перша частина діяльности Ісусової. З самого початку книги встановлена єго мессіаньська гідність, спершу надзвичайним явищем, що сталося зараз по хрещеню і признанєм вигнаних злих

духів, потім його власними заявами, потвердженими чужими. Гоючи скрізь людей чудом Ісус справджує тіп Мессії обіцяного у пророків, при чім сповіщає, що царство божє, щасливий і спокійний лад настане після сучасних злиднів і лихолітя. Центром його діяльності є Капернаум, галілейське містечко на березі Генесаретського озера. Відси Ісус виходив у сусідні міста. Его претенсія на гідність Мессії вражата в край книжників, фарисеїв і прихильників Грода Антипи, так що вони замислили відобрати ему жите.

Далі сцена ширшає трохи і дія стає виразнійшою. Ісус в супроводі своїх учеників подаєть ся до Галілейського моря; за ним іде величезна юрба, що зібралась не тільки з близьких сторін, але й з Юдеї, з Ідумеї, з Перей і з фенікійського берега; через такий натовп Ісус мусить завжді мати на поготові човна, щоб не бути скинутим у воду натиском юрби. Настала хвилина, щоб організувати міцнійше справу євангельської проповіді; для сього Ісус встановлює товариство дванадцяти учеників, що мають ему помагати і робити місіонерські вандрівки, владаючи силою виганяти злих духів. Після сего він вертає до дому в Капернаум. Там він має діло з одного боку з юрбою, що обступає его не даючи навіть обідати, з другого боку з книжниками, що доказують, ніби він виганяє злих духів силою Сатани, врешті з братами матірю, що вважають его за божевільного і хочять відбити его від апостольства. Він же обявляє своїй родині, що він зрікаєть ся єї для духовної родини зібраної его словом. Книжникам він каже, що попадають в непростимий гріх проти Духа Святого, ображаючи его посланців. Потім сівши в човен він звертаєть ся до юрби, згромаженої на березі, з промовою про близькість царства божого та про те, як его приймають ріжні стани слухачів. Потім він перейїздить озеро і не зіходить на беріг. Він спав, коли страшенна буря заграла навколо човна, грозячи розбити его. Коли ученики, що були з ним, розбудили его, він наказав розлютованій негоді втихнути. Прибувши на східний беріг озера, в сторону Гадаренян, Ісус при надзвичайних обставинах уздоровлює там одного надто небезпечного біснுவатого; юрба злих духів, що вибрала собі житло в тілі сего нещасного чоловіка, вступає в стадо свиней, свині раптом казять ся і кидать ся в воду. Чоловік же, вернувшись до розуму, сповіщає в Декаполі про своє дивне уздоровленє. Тим часом Ісус перейїздить знов озеро і вертаєть ся в Капернаумську околицю. Вернувшись він чинить два чуда: гоїть кровоточну жінку, що торкнула его за одежу, і воскрешає дочку одного старшини з синагоги. В Назареті, своєму рідному місті, Ісус був прийнятий холодно. Потім він посилає своїх учеників на проповідь, по парі. Євангелист відзначає тут, що царь Грод Антипа почувши, яка слава йде про Ісуса, зо страхом вимовив думку що се певне не хто інший як Іван Хреститель, що був покараний смертю по наказу самого царя. Він казав: „Се той Іван, що я віддав на страту, тепер воскрес!“ Приходять апостоли здати справу Ісусови зі своєї місії і він йде з ними на човні в самотне місце; але юрба прагнучи слова божого догавляє їх ідучи берегом озера. Ісус зглянувшись над нею каже їй промову, потім годує єї дивним спосо-

бом. Після того він доганяє, йдучи по воді, своїх учеників, що поїхали човном наперед, і знов ступає на беріг у своїй улюбленій стороні, де его приймають з великою радістю: за те він гоїть там багато хорих. Але книжники й фарисеї, що прийшли в Єрусалиму, одрікають Ісусови і его ученикам, чому вони не дотримують встановлених законом очищення; Ісус відважно одрікає, що справжній бруд — се той, що в середиві в людині. Але Мессія мусить показувати силу своєї дивної помочі і за границею жидівської сторони, так як то робив колись пророк Ілія; отже ми бачимо, що Ісус гоїть у фенікійській стороні молодду біснувату язичницю. Вертаючись в Галілею через Декаполь він гоїть глухонімого. Потім знов він чинить чудо, аби нагодувати юрбу, що прийшла за ним з далека не взявши з собою харчів. Прийшовши в Віфсаїду він робить видющим одного сліпого (гл. III, 7—VIII, 26).

В сьому розділі ми не знайшли ні одного цілком нового елементу. Мессія провадить своє завдане пропаганди та уздоровлюваня, розширяючи круг своєї діяльності. Галілея і всі близькі околиці бачать его дивну владу; але ж тільки простий люд, прагнучи релігійної науки, збираєть ся навколо лікаря і учителя, що пеклуєть ся про всі стражданя; люде ж влади духовної і політичної осужують его на смерть. Ми не гаючись приступимо до оповіданя про остатні події.

Ісус прибувши в околицю Цезареї Пилипової наказує Петрови обявити его мессіанську гідність, говорячи іменем своїх товаришів, але їм він радить мовчати і звіщає, що він мусить стерпіти великі муки, бути відданим в руки народної старшини, врешті вмерти, після чого воскресне. За кілька днів після сього він зміняє вид (преображаєть ся) в присутности Петра, Якова та Івана на високій горі; Ілія і Мойсей являють ся поруч него; потім він знову словіщає про свою наглу смерть. Вернувшись до ічних своїх учеників він гоїть біснувату дитину, говорить про силу молитви і вказує на привілеї дані дитячій простоті. По дорозі в Юдею він вимовляє свою думку про розвід. Він напірає на те, що накази божі мусять виконуватись і заявляє, що бездоганність є в добровільній бідности і в саможертві, що за них буде дана найкраща надгорода. Проти світових гордоців виявлених навіть в его найближшому околі, він виставляє сумні перспективи і стражданя, що чекають его і на які він іде без ваганя. В Єрїхоні він робить видющим одного сліпого, що привітав его, називаючи сином Давидовим, себ то Мессією. Надійшовши близько Єрусалиму він посилає своїх учеників за ослом і виїздить у столицю при гомоні юрби, що обявляє близький прихід царства божого. Другого дня він проклинає фігове дерево, що має лист рясний та не має плоду — видиму емблему тодішнього юдейства, потім очищає храм виганяючи з него купців. Запевне такі демонстрації викликали гнів власті. Але коли жреці, книжники і старшина жидівська спитали в него, з якого права він все те чинить, Ісус відповів гідно, боронячись тільки іменем і памятю Івана Хрестителя. Потім зводячи в одно порівнане всю історію ізраельського народа, він прилюдно каже, що він коханий син „власителя виноградників“ і що виноградарі стратять его, так як замучили перше добрих слуг посла-

них раніше до них від господаря, себ то пророків. Коли ж у него питають, як мають жиди відноситись до римської влади, він обявляє, що єї треба поважати не ображаючи божого закону. Він встановлює доктрину воскресеня і будущего житя, обявляє, що божий закон складаєть ся з подвійного наказу: любити бога і ближнього, підносить надзвичайну власть Мессії, суворо ганить книжників і похваляє щедрість одної бідної вдови, що позбавила себе конечно потрібного, аби наділити інших. Коли ученики попросили его вимовити своє почуте до ерусалимського храму, вихваляючи его красу, т. він пророкував его близьку руйну, пригоди, через які мусять перейти ученики, страшні події і знаки, що віщуватимуть початок царства небесного і поворот Мессії, що зійде з небес на хмарах; в кінці він радить всім триматись на поготові. Ісус знає, що его мучитимуть підчас свята Пасхи, що мала настати через день, і він почина готуватись до того. Він в голос хвалить ту жінку, що вилила ему на голову дорогі пахощі і каже, що то вона бальзамувала его зарані. Він сідає з учениками до стола йісти пасху в кімнаті, що якийсь невідомий дав їм на розпорядок, прибравши єї для свята. Звістивши з початку, що він загине через зраду одного із своїх дванадцяти учеників, він установлює замість обряду Пасхи жидівської новий обряд, де хліб являє его власне тіло а вино его кров, „кров нової спілки, пролиту за многих“. Зробивши се і знаючи добре, або скоріш довідавшись від бога про долю, що его чекає, він іде в сад Гефсиманський і там переживає напад страшних моральних мук. Врешті зрадник Юда приводить гурт посланих від жидівської влади; Ісус віддаєть ся їм в руки не боронячись і ученики покидають его. Приведений перед начальника духовенства, Ісус відповідає на питання зібраних жерців, старшини і книжників або законників. Не по правді обжалуваний в тому, ніби він обявив, що зруйнує храм, він обявляє урочисто на питанє великого жерця свою гідність мессіанську і обіцяє, що хутко прийде знов на хмарах в світлі слави. Така мова була принята за образу бога і збір обявляє, що Ісус заслугує на смерть; тут уміщена сцена відреченя Петра. Се було в ночі; другого дня з ранку жидівська власть вимагає від римського прокуратора конфірмації єї вироку. Ісус тільки сказав римській влади, що він „царь жидівський“, себ то Мессія. Пилат не бачучи жадної рації карати его, піддаєть ся тільки примусови і скоріш допускає смертельний вирок, ніж сам видає его. Принявши різні знущаня від вояків, Ісус іде на муки і его роспинають. Его смерть відзначена була надзвичайними явищами, темрявою, розідранєм завіси в храмі. Ісус в голос вимовляє слова одного псалма, де Мессія каже, що бог его покинув, і конає з голосним криком. Римський центуріон дивлячись на се признає, що Ісус „син божий“. При Ісусові у сю тяжку годину не було нікого окрім кількох жінок, що дивились з далека. Один сенатор прихильний его справі виговорює чесний погріб для его тіла. Другого дня жінки, що були при Ісусові до кінця, ідуть до гробу з пахощами для тіла, але знаходять гріб порожній і стрічають ангела, котрий каже їм, що Ісус воскрес і має явити ся ученикам у Галілеї (гл. VIII, 27—XVI, 8).

Здаєть ся, що наш аналіз, хоч і дуже скупий, показує виразно план і тему другого євангелія. Ми одрізнили в ньому три розділи, але їх можна звести на два, єднаючи в купу два перші. Ми маємо тоді писане історико-догматичне. Перша єго частина показує Ісуса в Галілеї і в поблизьких країнах в ролі Мессії, себ то надзвичайної особи з такою назвою, про яку звіщали старі писаня. Мессія сеї обіцяв прихід „царства божого“ і чинив чуда гоючи слабих. В другій частині розкажує ся, як Мессія добровільно, знаючи що єго чекає, пішов з Галілеї в Єрусалим і терпів там страшні муки, сповняючи тим справа визволення, все згідно з обіцянками пророків.

Ми можемо не гаючись перейти до розбору євангелія по св. Луці, що планом своїм надзвичайно нагадує план єв. св. Марка, але одрізняєть ся від него чималими додатками і численними змінами. Се євангеліє починаєть ся з передмови такої інтересної, що єї конче треба тут навести. „Довідавшись, каже автор, що чимало людей взялось складати оповіданя про події, що стались серед нас, так як ми їх чули від людей бувших з самого початку свідками і діячами божого слова, я вважаю своїм обовязком теж прослідити все від початку, о велебний Теофіле, і списати для твого вжитку доладним способом, щоб ти знав напевне, як маєш дивитись на ті речі, яких тебе учено“ (єв. Луки, гл. I, 1—4. Се значить, що письменець мав перед очима проби євангелійської історії; він зовсім не відмовляє їм усякої вартости, але вважає, що він може зробити краще, дякуючи додаткам і змінам, що мати муть певне значінє; між єї проби ми не можемо не поставити власне друге євангеліє, себ то св. Марка. Отже придивімось, до якої міри єв. Лука заховає, до якої міри збогачує або змінєє текст свого попередника?

З самого початку єв. Лука дає нам дуже цікавий вступ до євангелійської історії; є се поява ангела Гавріїла жерцеви Захарії, батькови Івана Хрестителя; далі йдуть так звані сцени благовіщення та одвідин, спів Марії, вроджене Івана і спів вложений в уста Захарії. Йосиф, законний і признаний батько Ісусів, і Марія вибирають ся з Назарету Галілейського в Віфлєем юдейський, щоби там записатись нащадками Давидовими згідно з указом імператорським. Марія там родить сина, ангели в небі співають єму хвалу, а пастухи сповіщені від бога приходять одвідати єго. Ісус, обрізаний по закону, був понесений у храм, де єго повитав Симеон і пророчиця Анна. Потім єго родичі знов подались у Назарет. Вірні звичаю ходити що року святкувати Пасху в Єрусалимі вони водять туди кожний раз Ісуса, і він там, маючи дванадцять літ, показує свою надприродню освіту в розмові з книжниками (гл. I, 5—II, 52) Дійшовши до сего ми завважаємо, що св. Лука далі тримаєть ся плану св. Марка, роблячи при тому значні зміни не тільки в подробицях стилю, але нераз і в фактах. Пятнадцятого року пануваня Тіберія Іван Хреститель починає проповідувати хрещєнє й каєтте в долині Йорданській. Тут св. Лука розвиває тему тої проповіді, що у св. Марка тільки зазначено; тут же, при спогаді про хрещєнє Ісуса він подає єго генеалогію по признаному батькови і дово-

дить єї до Авраама і навіть до Адама. Сцена спокуси Ісуса через діавола розказана з додатками невідомими св. Маркови. Ще в Назареті Ісус починає свою службу пояснюючи текст Ісаїї, що справді є програмою тої месіянської діяльності, яку він повинен провадити в Галілеї. Погано прийнятій своїми земляками він іде жити в Капернаум. Призване Сімона Петра, Якова й Івана тут зовсім змінено оповіданем про дивний лов риби, поставленим в початку ніби для пояснення. Св. Лука перестановляє два епізоди св. Марка: навчанє на морському березі і вибір дванадцяти апостолів. Се дало єму привід, щоб вставити дуже до ладу догматичну промову з прославленєм убожества, з докорами багатству, з радою любити своїх ворогів, з порівнанєм людини слухяної науці Ісусовій з людиною, що збудувала оселю свою на скелі; ся промова відбуваєть ся не на березі морському, а в полі, де зібралась величезна юрба. Після сего доктринального викладу св. Лука уміщує один епізод невідомий Маркови, але се властиве тільки нова форма уздоровленя молодої бісцуватої, що розказане у Марка (VII, 25 і далі): ми говоримо про уздоровленє здалека раба римського центуріона; Ісус хвалить віру сего не-Ізраеліта. В іншій місцевості званій Наїн він непрошений ніким, а так, зглянувшись, вертає до життя молодого хлопця, єдиного сина вдови. Св. Марко не має сего, так само як і розповіді про людей посланих від Івана Хрестителя до Ісуса. Натомість Марко умістив між остатніми сценами з життя Ісуса епізод про жінку, що зливала дорогі пахощі на голову Ісусові і мала собі дяку за теє; Лука змінив значно розповідь сего випадку і заставив Ісуса дати відпущенє гріхів сій жінці, виставленій жінкою непевних звичайїв. Ми бачимо, що весь сей розділ написаний дуже вільно проти того взірця, який, думаємо, був перед очима письменця. Далі згода зазначена нами відновляєть ся скрізь, окрім тих уступів, де оповідаєть ся про прихід до Назарета. Св. Лука зважав за краще поставити се на іншому місці, як ми бачили више; він теж розсудив поминути додаток про страту Івана Хрестителя по наказу Ірода Антіпи. Він навіть зважив ся на значнійшу жертву, а власне залишити частину з св. Марка VI, 45—VIII, 26, чи то через те, що в ній є скілька уривків невеликої вартости, чи може скоріш тим, що хотів зашадити місця, щоб розвити річі невідомі єго попередникови. Отже для того, хто зважив причини переробок, переставок та скорочень знайдених в перших главах єв. Луки, буде зовсім лехко обяснити пропуск, на який ми вказуємо, і зовсім не треба вдаватись до цілком неймовірної гіпотези, ніби Лука мав такий примірник єв. Марка, де не було згаданого розділу.

Тільки що розібрана частина євангелія св. Луки (гл. III, 1—IX, 17) відповідає, в цілому, єв. Марка I, 1—VIII, 26; тут як і там річ іде про діяльність Ісуса як Месії, в Галілеї і в близьких до неї країнах. Сповідєю св. Петра починаєть ся друга частина євангельської історії, присвяченої мукам Месії в Єрусалимі і тому, що було зараз перед ними. Знову св. Лука тримаєть ся тексту св. Марка і переказує єго на скількох сторінках, зміняючи з лехка. Потім раптом залишає єго

приводить купу промов та подій зовсім невідомих другому євангелію. Ся частина третього євангелія має таку спеціальну вдачу, що деякі автори призволяли розбирати єї окреме як Подорож з Галілеї в Єрусалим. Уривки, що слід там відзначити, ось які: апостоли ходять накликати огонь небесний на самарянське село; посилане семидесяти учеників; обявлене головних повинностей по закону і після сього притча про доброго Самарянина; гостина у Марти й Марії; притча про недоброго друга; похвала віри в бога і тримання себе на готові; притчі про вірного слугу і про фігове дерево, що господарь не зважуєть ся рубати єго, хоч воно й неплідне; уздоровленє в суботу слабої жінки і чоловіка з водяною; рада просити на бенкети убогих і сірому; притча про запрошених, що не прийшли, про милосерде боже, що готове прийняти розкаяного грішника; притча про блудного сина, про невірного управителя; оповіданє про вбогого Лазаря і про богача; вдячність вигонного самарянського прокаженого; покаранє неправого судді, по наказу Ісуса; випадок з Закхеем у Єрїхоні і притча про таланти.

Коли порівняти спокійно й уважно розділ св. Луки IX, 12—XIX, 27 і св. Марка VIII, 27, X, 52, то приходить ся зробити такі уваги: третє євангеліє очевидячки взяло свою оправу з другого, елементи єго знаходять ся у св. Луки більш-менш в токому самому порядку, особливо з початку; однак св. Лука не вагаєть ся взяти який уривок і поставити єго в кінці книжки, як то видко при епізоді св. Марка X, 35—45, що являєть ся з чималими змінами і в зовсім іншому виді у св. Луки XXII, 24—32. Далі, з цілого оповіданя св. Лука захоує тільки один етіх (порівн. св. Марка X, 1—11, і св. Лука XVI, 18); або знов св. Лука, способом противним тільки що згаданому, вибирає з остатнього розділу другого євангелія (оповіданє про муки) деякі події і ставить їх перед приходом в Єрусалим; так він робить там де річ іде про головний закон (Марка XII, 28—34): там дата змінена і разом з тим додано поясненє про те, що таке значить ближній (Лука X, 25—37). Теж саме і з словами про неплідне фігове дерево з другого євангелія (Марка XI, 12—14, 20 і далі), що змінились в притчу про неплідне фігове дерево і господаря, що показує велике милосерде (Лука XIII, 6—9). — Часто можна знайти у св. Марка яке слово коротке, що св. Лука бере за тему, щоб широко єї розвинути; ми не можемо входити тут у подробиці, а тільки вкажемо на те, що гарна притча про десять мін (св. Лука XIX, 11—27) є влистиве переведена в подію шема з св. Марка XIII, 34. З сього ми можемо вивести, що розділ св. Луки IX, 18—XIX, 27 має в собі дуже багато оригінально розвинутих уступів, головно про молитву, віру, триманє себе на готові, відпущенє гріхів, боже милосерде, божу ласку, але треба не вагаючусь одкинути гадку підтримувану деякими екзегетами, ніби св. Лука визначує певний план подорожі, по якому ми можемо слідити за Ісусом від Галілеї до Єрусалиму. Се так тільки здаєть ся, коли ж приглянутись ближше, се зникає; дійсно епізоди й промови йдуть одно по другому і ціпляють ся одно до другого без жадного постунаня, так що не можна

визначити точок подорожі. Ми закінчимо тут сей ряд спостережень, даючи на увагу, що на сих сторінках ми доказали, що св. Лука дуже добре знав ті уривки (св. Марка, VI, 45—VIII, 26), які, могло здаватися з початку, він зовсім лишив на боці (св. Марка VIII, 11 і 15 можна віднайти у св. Луки XI, 6 і XII, 1). До сего ми додамо, що ми вже вказали на уздоровлене з далека раба римського центуріона, як на нову версію уздоровлення описаного в другому євангелію (порівн. Луки VII, 2—10 і Марка VII, 25—30).

Так ми доходимо до глав присвячених остатнім подіям і воскресеню Ісуса (Луки XIX, 28—XXIV, 53). На сих сторінках третє євангеліє переказує досить вільно оповідане Марка, тільки збогачує его чималим числом елементів; знов же ми знаємо, що Лука виймає скілька епізодів, не так щоб незначних, і переносить їх в раніший період, часом навіть переменяючи їх цілком. Ми спинимось тільки над сценами воскресеня. Св. Марко тут говорить дуже коротко. Виходячи від головної теми, св. Лука зміняє і доповняє свого попередника. Він запевняє, що жінки подають ученикам дивну новину, що Ісус явив ся перше двом із них по дорозі в Еммаус, потім одинадцяти апостолам та іншим ученикам. Воскреслий Господь подає своїм ученикам пораду, як вони мають сповняти те високе призначенє, що випало їм, і здіймає ся на небо, запевнивши так поспіх своїй справі.

Тепер ми маємо спромогу здати собі справу докладно з того, що можна назвати способом праці автора третього євангелія. Згідно з тим, що обявлено в передмові, він користувався як джерелом признаної вартости писанєм ранішим, де говорить ся про однакові речі, а власне нашим канонічним євангелієм св. Марка; се писанє він, можна сказати, вложив у своє, тримаючись в загалі его плану і часто передаючи цілі его уступи з невеличкими змінами. Але поруч з тим він доповнив его в трьох головних пунктах: 1. подіями ранішими від громадської діяльності Ісусової, т. е. сценами з дитинства; 2. сценами воскресеня; 3. збором порад, найбільше що до молитви, віри й милосердя. Розбираючи науково сі частини можна завважати, що св. Лука, хоч і дуже уважний часами при наслідуганю свого попередника, так що може здатись боязким компілятором, навіть переписчиком, однак уміє бути зовсім вільним і незалежним, коли переставляє розповіді та епізоди, або, що далеко важнійше, зміняє їх. дає їм новий напрям і значінє, а то й зовсім до основи перероблює їх. Тим чином він сповнив своє завданє „дослідити все від самого початку“ і дати повне оповіданє, вартє, щоб его прийато за правдиве. Що значить однак вираз: „списати (євангелієські факти) доладним способом“? (сі слова завели на непевну путь богато критиків, що надто дбали про те, аби знайти у св. Луки такий спосіб роботи, як у істориків XIX віку, легко забуваючи про ті звирці, які мав перед собою письменець, себ то книги історичні Старого Заповіту, а власне оповіданє про блуканє Ізраєля в пустині і картина славних діл Ілії та Єлисея. Справді, у св. Луки нема нічого похожего на лад, коли під сим розуміти логічну еволюцію, основану на документах. Він дає тільки збір фактів та доктрін,

призначений для вжитку побожної громади, для гурточка вірних або й просто для одного віруючого, яким мав бути отой Теофіл, що для него св. Лука, як сам признає, почав і довів до кінця свою працю.

На остатніх сторінках у св. Луки ми бачимо, як сей письменець назирає на те, що історія євангельська є тільки справджене і сновнене св. Письма. Господь при стрічі в Еммаусі так говорить: „Люде безумії! думки неймовірної до всего, що казали пророки! Чи не мусіло статись, щоб Мессія пройшов усі муки, аби увійти в свою славу?“ Далі євангелист провадить: „Потім починаючи від Моїсея і доводячи всіми пророками він розяснив їм у всіх писанях все, що де про него говорилось“ (Луки XXIV, 25—27). Трохи далі письменець вертається до сеї самої ідеї і наводить іменно Псалми, що мають би то, поруч з Законом Моїсєвим та Пророками віщувати докладно історію євангельську (Луки XXIV, 44 і далі).

В сих вказівках була ціла програма нового євангелія; се євангеліє справді було основане на тільки що згаданій нами темі і дійшло до нас під назвою євангелія по св. Матвію. Автор сего писаня запевне мав перед очима св. Марка і св. Луку, переробляв їх і прилажував так, щоб як найпевніше досягти своєї апологетичної і теологічної мети. В загалі ми скажемо, що св. Матвій узяв оправу у св. Марка, а матеріал для розвитку доктрини у св. Луки. Він бажає за прикладом св. Луки дати євангеліє дитячих літ, але мабуть уважає, що спосіб, якого взяв ся его попередник, не досить відповідає тому завданю, яке він узяв сам на себе. Отже при основній події, дивному народженю Мессії в Віфлєємі, він згадає цілий ряд справ, властивих тільки єму: генеалогічне дерево Йосифа, що сягає до Давида, не через незначного Натана, а через Соломона і всю лінію царів юдейських; появу ангела Йосифови для звістки, що его жінка стала вагітна від Духа Святого і має породити Спаса-Мессію; прихід магів; втека в Єгипет; різню дітей немовлят у Віфлєємі по наказу Ірода; поворот святої родини і оселенє єї в Назареті в Галілеї. Всі отсі випадки справджують достоту програму визначену в св. Письмі; письменець вказує місця, які він має на думці, пояснюючи їх формулою: Така-то річ сталась, аби справдилось слово, що Господь вимовив через такого-то пророка (св. Матвія, гл. I і II.). Далі перше євангеліє йде за св. Марком, але вживаючи чималої волі в порядку і в трактуваню епізодів і беручи від св. Луки елементи доктрини, власне те, що він доложив нового до історії євангельської. В першім розділі присвяченім мессіанській діяльності Ісуса в Галілеї (св. Матвія III, 1—XVI, 12) ми відзначимо ось які пункти: обясненє причини, чому Ісус прийняв хрещенє від Івана Хрестителя; спокуса в пустині представлена в іншому порядку ніж у св. Луки; оселенє Ісуса в Капернаумі оправданє мессіанічним пророцтвом; уміщенє при початку діяльності Ісуса великої догматичної промови, що визнає становище християнства проти жидівства і визначає специфічну вдачу нового ладу. Сей виклад зветь ся „нагріва проповідь;“ се плід довгого розмислу і з него можна вивести, що Церква мала тоді вже всі способи для діяль-

ности, виразно розуміла свій догмат і напрямок, в якому мусіла поводитись. Для неї проповіді чимало елементів узято від св. Луки, але вони звязані й опановані одним систематичним поглядом, що надає їм далеко більше значіння. Письмовець вже так віддалив ся від жидівства, що дивить ся на него упередженим поглядом, як напр. тоді, коли підсуває Біблії слово ще більш чуже єї духови ніж єї букві: „Ненавидь ворога твого.“ Св. Матвій бере на себе зібрати в дальших главах усі дивні уздоровлення Ісусові, так як зібрав усі навчання в цільні промови, справжнє казанє *ex cathedra*; епізоди поділені по їх натуральному подобенству, але зовсім без уваги на натуральний звязок між ними, і як би хто хотів звязати їх між собою і завести в якийсь дневник, то зустрів би неможливости й трудности безконечні. З сим в загалі згожують ся всі критики. Всі промови Ісусові закругляють ся так, що творять повні і досить упорядковані виклади, розясняючи той чи інший пункт християнської доктрини: такі, напр., поради Ісуса ученикам послані на місію (гл. X), промови викликані посланцями Івана Хрестителя і критичні уваги фарисеям (гл. XI і XII), ряд притч про царство боже (гл. XIII, і далі). Починаючи від сповіді св. Петра, св. Матвій не має більше причини, щоби змінити порядок євангельського оповідання, прийнятий єго попередниками; але й далі він висказує на вид елемент доктринальний, як то видно в промовах присвячених визначеню понятя про царство боже і виясненю деяких спорних лунктів (гл. XVIII, XIX, XX). Цікаво було б прослідити докладно щоб св. Матвій бере у св. Луки, що лишає у него а що докладає свого. В сценах остатніх днів догана книжникам та фарисеям і описе остатнього перелому, що має закінчити теперішній лад, написані ширше і багатші змістом ніж у двох попередніх письменців (XXIII, XXIV, XXV). В сценах воскресеня відзначимо цікаву подробицю про римську сторожу, поставлену при гробі; се має яснійше доказувати, що Ісус дійсно ожив. Згідно з св. Марком, св. Матвій переносить в Галілею те зібранє, де Мессія подає остатню пораду своїм ученикам. Він визначає програму діяльности християнського місіонера такими словами: „Ідіть і навчайте всі народи, хрестячи їх іменем Отця, Сина і Святого Духа.“ Між уривками властивими євангелію по св. Матвію, користними для виясненя єго характеру і для розуміня єго тенденцій, ми вкажемо на уздоровленє двох сліпих (IX, 27—31), що має оправдувати остатнє реченє сказанє на відповідь посланцям Івана Хрестителя: Сліпі бачать (XI, 5); отже се тільки нова форма уздоровлення розказаного у св. Марка (VIII, 22—26); св. Матвій поставив тут двох сліпих замість одного, як він зробив і з єрїхонським сліпим (порівн. св. Марка X, 46—52, до св. Матвія XX, 29—34) і з геразьким біснуватим (порівн. св. Марка V, 1—17 до св. Матвія VIII, 28—34), як він зробив, ще при більш памятных обставинах, подвоївши осла, на якому Ісус виїздив у Єрусалим, для того, щоб бути що до слова вгідним з мессіянським пророцтвом (св. Матвій XXI, 2—7). Притча про лже віде та добре збіжє і єї поясненє сценою страшного суду (XIII, 24—30 і 36—50) служать для закінченя притчі про сівача;

діявол являєть ся тут ворогом Мессії, що хоче перешкодити єго діяльності, — тема розвита в четвертому євангелії. Св. Матвій занятий дуже питанням про остатню долю християнської церкви і вертаєть ся до него власне в знакомитій картині в гл. XXV, 31—46. Ми спогадаємо ще дивну ходу св. Петра по воді (XIV, 28—31), чудові обіцянки дані сему самому апостолови (ти єси Камінь, і на сьому каміні я збудую церкву мою, XVI, 17—19), дивний спосіб заплати довгів Христа і св. Петра єрусалимському храмови (XVII, 24—27). Св. Матвій бере у св. Луки притчу про загублену вівцю, але поправляє кінець, де грішник неначе ставить ся висше над праведного. Там де св. Лука написав троха необачно: „Більше радощів у небі з одного грішника, що покаяв ся, ніж з девятьдесять девяти праведників, що не мають потреби каятись“ (св. Луки XV, 7), св. Матвій ставить натомісь доктрину не таку щедрю але певнішу, хоч теж освічену тим самим глибоким почутєм божого милосердія: „Нема призову мого батька, що на небесах, на те, щоб хоч один із сих малих загинув“ (XVIII, 14.) Для тої самої причини він залишає притчу хоч і як чулу про блудного сина і замінює єї притчею „про немилосерного слугу“ (св. Матвія XVIII, 23—35). Через подібну рацію він жертвує оповіданєм про лихого богача і Лазаря, так як раніше вже переробив доріканє, що св. Лука кидає богачам (порівн. св. Луки VI, 20—25, до св. Матвія V, 3 і далі). Він виразно показує прихильність до безжненного життя (св. Матвій XIX, 20—12). Слово вже записане у св. Марка (X, 31): Багато перших стануть остатніми, а остатніх першими, стає темою притчі про робітників, де ті, що прийшли перше, були поставлені на рівні з іншими здаєть ся, має натякати на становище язичників у церкві християнській (св. Матвія XX, 1—16). Скілька слів св. Луки про витає зроблене Хрестителеви дають привід до цілої притчі (порівн. св. Луки VII, 29—30, до св. Матвія XXI, 28—32). Притча св. Луки (XIV, 16—24) про запрошених, що не хотять прийти на весільний бенкет, списана з деякими новими подробницями, власне з характерним додатком про людину виклинуту за двері за те, що прийшла не в весільній одежі, в чому можна пізнати нерозкаяне жидівство, глухе до всяких покликів (св. Матвія XXII, 1—14). Поводінє книжників і фарисеїв зганено з нечуваною острістю (гл. XXIII). Від св. Луки (XIII, 25—27) взята тема гарного оповідання про десятеро дівчат (св. Матвія XXV, 1—13), притча про міни робить ся притчею про таланти (порівн. св. Луки XIX, 12—27, до св. Матвія XXV, 14—30). Св. Матвій пише в такий час, коли розрив християнства з жидівством рішив ся так безповоротно, що єму приходить ся з крайньою твердістю одкинути жидівство. „Царство боже буде вам одібране — обявляє Ісусе представникам жидівства, — і буде дане тому народови, що вироблятиме з нього плід“. „Багато прийде від сходу й від заходу і сяде поруч з Авраамом, Ісааком та Яковом у царстві небесному, тим часом як сини царства будуть кинуті геть у темряву“ (св. Матвія XXI, 43, і VIII, 11—12). Щоб оцінити все значінє такого засуду, слід порівняти в сих двох місцях редакцію

першого євангелія до редакції св. Луки (XX, 9—19 і XIII 15—29).

Нема чого провадити далі аналіз, бо вже й так сповідаємось, досить ясно доказано, що автор першого євангелія єсть письменець догматичний і систематичний, що перобив твори своїх двох попередників для зовсім виразного навчання релігійного. Що св. Лука зробив з св. Марком, те св. Матвій зробив своєю чергою з св. Марком і з св. Лукою. Виходить, що всі євангелія, св. Марка і св. Луки і св. Матвія, все то писаня історико-догматичні, де розказані різні обставини месіанської, діяльності Ісуса Назарянина під час его апостольства в Галілеї і під час останньої події, що відбула ся в столиці жидівській.

Четверте з наших канонічних євангелій, євангеліє св. Івана, збудоване на такій же основі, як і три перші. Про се вже і сам его автор вважає потрібним сповістити виразно при кінці свого писаня, та се й кидаєть ся в вічі кождому читцеві: „Сі речі написані для того, аби ви вірили, що Ісус є Мессія, син божий, і що через сю віру ви одержате вічне жите в імя его“ (св. Івана XX, 31). Головна причина, задля якої новий письменець взяв ся за перо, була та, що він хотів показати в Ісусові-Мессії вираженє вічного божого Слова, уважаючи, що се завданє було не досить добре виповнене его попередниками. Отже взявши вказівки подані у св. Марка, св. Луки і св. Матвія, він їх розставляє інакше, перероблює й зміняє з неймовірною вільністю. Ся вільність не вразила християнської церкви і писанє назване євангелієм св. Івана було поставлене на рівні з трьома тільки що розібраними творами. Ми теж не маємо чого дуже бентежитись Тут головна річ догмат, се безперечно; але ми вважаємо, що й у інших євангеліях основно вже теж був догмат християнський, і що вони зовсім незрозумілі, коли на них дивитись не як на твори теологічні та спекулятивні. Коли св. Лука переробив св. Марка, аби виставити в справжньому світлі доктрину про божу ласку, коли св. Матвій знов узяв ся до роботи своїх попередників, щоби категорично встановити принципи нового ладу заведеного християнством, то такі попередники мусіли добре надаватись новому письменцеві, мусіли служити просто збіркою користних матеріалів авторови, що писав на чолі своєї праці: „В початку було Слово (Logos); се слово було з богом, бувши богом само; воно від самого початку було з богом. Через нього стало ся, що всі речі були створені і ніщо з того, що з'явилось для життя, не було зроблено без него. В ньому було жите і жите було світлом людям; але світло світило в темряві і темрява не прийала его“ (св. Івана I, 1—5). Ми маємо дивитись на поєдинок вічного божого світла, в постаті Ісуса назаретського, Мессії, з силою зла в образі жидівства. Вже св. Матвій говорив про жидівство безжалісно суворо, а св. Іван, поставлений ще далі від початків християнської громади, не бачить там нічого окрім діявольської супротивної сили.

Євангеліє по св. Івану, надзвичайно студіюване від 60 літ, легко пройти швидким аналізом, дякуючи тому, що автор постарав ся звести євангельську історію на мале число епізодів, даючи головне місце

поважному розвитку доктрини. Св. Іван лишає на боці надприродне народження, не признаючи за ним значіння, але звертає увагу на свідочтво св. Івана Хрестителя про те, що Ісус є Мессія (I, 6—35). Власне в самого окола Івана Хрестителя і до певної міри по его раді Ісус вибирає собі перших учеників, Андрія (порівн. св. Марка I, 16—20) та другого, що зостав ся не названий; до свх двох прилучились Сімон Петро, Пилип і Нафанаїл. Після стрічі з Іваном Хрестителем Ісус був голосно признаний в его околі — те, що св. Петро објавив потім, при кінці діяльности Ісуса (св. Івана I, 35—52). Ісус переходить зараз в Галілею і в місті Кані, по просьбі матері, чинить чудо; письменець каже, що се було перше чудо, яке він вчинив: він зміняє воду в вино. Здавалось би, се просто для заемоги людям, що запросили его; але значіне сеї зміни запевне те, що от Ісус устанавляє замість жидівства, що видихалось і стало питем без жадного смаку, поживне вино евангелія (II, 1—11). Після короткого пробутку в Капернаумі Ісус іде в Єрусалим задля „Паски жидівської“ і там зараз робить те очищенє храму, яке інші евангелія ставлять при кінці его діяльности. В загадкових виразах сповіщає він, що справжній божий храм єсть він сам, що его мають знищити Жиди, але він має воскреснути по трьох днях. Під час свого пробутку в столиці він чинить скілька чудес і викладає сенаторови, на ймення Нікодимови, таємниці відродження і ратунку, що дають ся за віру в сина божого посланого з неба на сей світ, щоб визволяти его від згуби (II, 12—III, 21). Ученики Ісуса оселяють ся „в землі Юдейській“, де займають ся хрещенєм поряд з св. Іваном Хрестителем, і той призває се діло зовсім законним. Тим часом Ісус зважаєть ся повернутись в Галілею після річей фарисеїв; дорогою він спинаєть ся біля криниці Якова в Самарії, просить води у одної жінки, заводить з нею неначе диспут теологічний, при чому має нагоду звістити наближенє служби божої „духом і правдою“, і Самаряне приймають его дуже щиро. Після повороту у Галілею Ісус іде в Кану де виконує з далека сціленє сина царського начальника війська, що живе в Капернаумі; се нова версія уздоровленя раба центуріонного, що розказане у св. Луки (VII, 1 і далі) і у св. Матвія (VIII, 5 і далі), а йїх оповіданя не що інше як замінене оповіданє про уздоровленє виконане, по св. Марку (VII 24—30), над біспуватою дівчиною Сіро-Фенікіянкою (св. Іван III, 22—IV). Вчинивши се „друге чудо“ в Галілеї Ісус іде знову в Єрусалим, бо трапилось якесь не означене близше „жидівське свято“, і там уздоровлює біля ставу Бетседи (Віфесда), при Овечих воротах, і то в суботу, одного паралізованого, що був слабий тридцять вісім літ; се уздоровленє — нове виданє того, що розказували інші евангелія (порівн. св. Марко III, 1—6, II, 3 і далі, св. Лука, XIII, 10 і далі). Ісус објавляє своє право робити в суботу покликаючись на приклад невгамовної роботи свого батька, себ то бога; він користає з сеї нагоди, щоби розказати про свої зовсім особливі відносини з богом. Раптом переносимось „на той бік Галілейського моря“ і письменець позичає у св. Марка (св. Марко VI, 45—52) уступ про те, як Ісус прилучаєть ся до своїх уче-

ників, перейшовши по воді. Тим часом зацікавлена юрба перепливає озеро на човнах і приходять за Ісусом в Капернаум; тоді Ісус звертає ся „до Жидів“ з містичною проповідю, де він розвиває ту тему, що він єсть хліб життя посланий з неба і що хочаби мати вічне життя, треба йїсти єго тіло і пити єго кров. Зараз після сих промов св. Іван подає в властивій єму формі знакомиту сповідь св. Петра (св. Івана V, 1—VI, 71). Видно, через які зміни перейшла під пером автора четвертого євангелія перша частина євангельської історії, що розповідає про апостольство і мессянічну діяльність Ісуса. Тим часом треба зауважити, що сей письменець тільки посунув далі те вільне обертане з уступом св. Марка, якого вживали св. Лука і св. Матвій; особливе св. Матвій цілком переіменив лад епізодів і впорядкував великі догматичні промови. Під сими двома зглядами св. Іван, здаєть ся, брав приклад з такого видатного прецедента, з тою ріжницею, що він вибирає мале число випадків або чудес тіічних і привязує до них свої навчання, зложені з погляду містичізму часом надто тонкого.

Обійшовши Галілею, Ісус іде крадькома в Єрусалим задля „свята жидівського, що зветь ся Намети“; раптом він одкриває ся. прилюдно протестує проти лихих замірів своїх противників, обіцває схід Святого Духа на тих, хто вірує в него, обявляє, що він є світло світа і вдаєть ся в різкі напади на „Жидів“, звучи йїх силами діавола. Виголосивши своє вічне передістигуванє, Ісус мало не був укаменований. Се не завадило єму вздоровити хутко після того одного сліпого з роду (порівн. св. Марка VIII, 23—26), і се стає єму приводом до промови про моральну сліпоту людей, що вважають себе видючими. Ісус виставляє себе врешті добрим пастухом, що віддає своє життя за стадо. Після свята Посвяти в Єрусалимі Ісус звіщає, що він з богом складає одну особу; ся заява викликає гнів серед „Жидів“, після чого Ісус відходить на той бік Йордану. Єго хутко викликають звідти звісткою про тяжку слабість одного з єго друзів, Лазаря в Віфанії, місті близькім до Єрусалиму; але Ісус навмисне гаїть ся, щоби skutок єго дивної сили міг показатись при зовсім виключних обставинах. Перед великим збором він воскрешає Лазаря, що вже три дні як умер і тіло єго почало гнити. Сам чудотворець поясняє се чудо, називаючи себе самого „воскресенєм і життям“, і тим доводить до краю лютість своїх противників, себ то жидівську старшину. Поки він скілька днів ховаєть ся від йїх лихих замірів, вони беруть ся остатнього способу, щоби позбутись єго (св. Іван VII, 1—XI, 57).

Найбільше характерний епізод сєго розділу, се воскресенє Лазаря; автор четвертого євангелія хотів, щоби діяльність Мессії, всеможного лікаря терпінь людських, закінчилась вчинком надзвичайного оживленя; замість звїрців поданих попередниками (св. Марко V, 22—24 35—43; св. Лука VII, 11—17), св. Іван дає сцену, де приймає участь близький Ісусови чоловік, справжня історична особа. Але імя Лазаря було взяте з притчі св. Луки, що зветь ся притчею про лихого богача (св. Лука XVI 20), а воскресенє Лазаря — се тільки переведена в діло заява, що стоїть в тому самому місці: „Коли вони не

слухають Мойсея і пророків, то не вневнять ся, хоч би навіть який мертвий (а тут діло йде власне про Лазаря) воскрес“ (св. Лука XVI, 31). Окрім усього того св. Іван робить Лазаря братом двох жінок, згаданих в однім епізоді св. Луки (X. 38—42). Коли дослідити старанно всі елементи, що увійшли в епізод воскресення Лазаря, то з того виходить дуже ясне світло для розуміння процесу складання євангельських оповідань.

Остатні сторінки, присвячені кінцевій драмі, починають ся сценою помазання, що діється в Віфанії, в хаті воскресшого Лазаря, і головною особою є тут Марія, сестра Лазарева (порівн. до св. Івана XII, 1—8, оповідане св. Марка XIV 3—8); як риси властиві четвертому євангелію ми визначимо пропуск усіх вчинків і промов між урочистим входом у Єрусалим і тайною вечерею (порівн. св. Марка XI, 11—XII, 37); замість них маємо тут оповідане про Греків прозелітів і містичну промову Ісуса про значінє его смерти (св. Івана XII, 20—36); сцена обмиваня ніг є переведенєм в діло одного навчання, поставленого вже у св. Луки в такі самі обставини (порівн. св. Івана XIII, 2—16, до св. Луки XXII, 24 і далі і св. Марка X, 41 і далі); усюганова вечері замінена довгими навчаннями про взаїмну любов, про наслідки смерти Ісуса, про зісланє св. Духа, про проби, що ждуть учеників. Ріжниця між св. Іваном і его попередниками, яка найбільше вражала теологів усіх часів, се незгода що до часу, коли умер Ісус; три перші євангелії кажуть, що він святкував у-в-останнє Паску перед смертю, четверте ж говорить, що він був розпятий в той самий день, коли мало бути заколото пасхальне ягня. Се, здається, треба вважати за форму ще виразнійшу спільної їм усім ідеї, що спогад про спокутну смерть Мессії мусить стати на місці жидівського свята. Тільки там, де три перші ставили установу вечері в прочуваню мук, що мали настати другого дня, євангеліє св. Івана показує самий факт, що рішив упадок давнього звичаю; емблемою сього факту стало потім християнське свято; іншими словами, смерть Ісуса постановлена просто і безпосередно на місце жидівської Паски. В сценах воскресеня ми зазначимо особливо дивні лови риби на Генесаретському озері, сей неначе додаток до євангелія (гл. XXI, сцена взята у св. Луки V, 1 і далі). Частина четвертого євангелія присвячена мукам Ісусовим і тому що було зараз перед ними, складається з св. Івана XII, 1—XXI, 25.

